

שאלות של חיים ומוות-הלכה בשואה
שי פינקלשטיין
רב קהילת ניצנים

(הרב אפרים אושרי, רב בגטו קובנה, ליטא)

ממעמקים ח"ג סימן ז

שאלה: מי יתנה תלאות וצרות יספר, מי יעלה מורא על ראשו ויתאר כעת את אימת הכליה והשמד, ההרג והאבדון שביעתה ללא הרף את אסירי עני וברזל שהגיעו אז בימי הרעה עד שערי מות, אז בנפול עמנו ביד צר ואין עוזר לו, פקדונו בצר פחדים במעש ובמחשבה, כי נלאינו נשוא אף וחרון, חמה וזעם שנשפך עלינו ממרום, כלתה ונכפפה אז נפשנו למצוא במות גואל ופדיה בשחת, כי כשל כוחנו לסבול השאת והשבר, כי חשוב חשבנו שנתננו ה' בידי לא נוכל קום. כי מלבד הצרות וחיסורים שניתכו על ראשינו בלי הרף על ידי שונאינו ומנדינו שצמתו את חיינו ולא נתלו לנו מנוח, עוד פצו עלינו פיהם בחרפות וגידופים ביחוד כשהובילו תחת משמר את עובדי הכפיה לעבודת פרך, האומללים הללו היו מוכים ולוקים על כל צד ושעל בידי נוגשיהם הארורים שימהרו לצעוד וללכת, ולפעמים גם לרוץ אל מקום עבודתם, במקום שהעבידום כעבודה מפרכת את הגוף ומדכאה את הנפש, בעוד שהכריתו מהם את לחם חוקם ומנעו מהם אוכל כדי להשיב את נפשם. ויהי היום כשהובל מצעד גדול של עובדי כפיה לעבודתם, והימים ימי כפור וקרח ולפני קרתו מי יעמוד, בפרט שהאומללים היו עטופי בגאי בגדים דלים ולא יחם להם, והנגושים חארורים נוגשים אותם בשוטים ובעקרבים לאמור, מהרו ללכת, ורגלי האומללים חללו אינה רגל ישרה, כי נפוחים הם מרעב ומעמל הדרך, על כן מעדה רגלם מדי פעם בפעם, כרעו גם נפלו ורבים מהצועדים לא הוסיפו קום, כי נפשם יצאה בענים. והנה אחד מהצועדים האומללים הללו שנפשו מרתה עליו עד מאוד ורוחו נפלה בקרבו מרוב צער ויגון סבל ויאוש, בראותו את עשרות האנשים שכוחם אזל והם נופלים בלכתם כשהם מנפחים את נפשם ומשיבים את רוחם לאלקים, ^ קרא למרעהו האישי הצועד אחריו – אנא אחא, אם נא מצאתי חן בעיניך, ועשית עמדי חסד ואמת, אנא, אמץ את כל כוחך ותן לי דחיפה עצומה עד שאפול לארץ, ואנא, תחזור, עוד דחיפותיך פעם ושתים, אולי על ידי כך יאפם כוחו ואשאר לבסוף מוטל על הארץ אין אונים ונפשי תצא מקרבי, כי כשל בי כוח הסבל לסבול את העוני והיסורים וטוב לי ממותי מחיי. ויהי מדי דברו ככה אל רעהו פעם ופעמים, נכמרו רחמי האיש אליו, כי אמר בלבו, מה בצע בדמו ברדתו אל שחת במקודם או במאוחר, הלא באמת טוב המות מהחיים כאלו, ומכיון שהאיש הזה מציק לו בבקשתו אני רואה כי היטב חרה לו, וכי באמת חסד ואמת אעשה אותו אם אמלא בקשתו, ולכן החליט האיש למלא את בקשתו, וידחוק אותו בהזקה בכל כוחו פיעם ופעמים, וכל פעם האיש נופל ארצה מלוא קומתו מחמת

הדחיפות הללו, עד שלבסוף כשבאו למקום העבודה, היה האיש חלוש כל כך ואין אונים עד שצנח ארצה ונשאר מוטל ללא רוח חיים. והנה לאחר שהאיר ה' פניו אלינו והמציא לנו ישע במגור כוח רשע, כשהתקרבו הימים הקדושים ימי הדין והמשפט בשלהי שנת תש"ד, והתחלנו לעשות את כל הסידורים כדי שנוכל להתפלל כצבור ברוב עם, חיפשנו אז אחר איש שיוכל לעבור לפני התיבה בימים הנוראים שיהיה הגון וקולו יערב וכו' כנהוג מקדמת דנא בכל תפוצות ישראל למנות ש"ץ לימים לנוראים, והנה אחרי הרבה חיפושים הובא אלינו האיש הזה כדי שימונה להיות שליח ציבור לראש השנה ויום הכפורים, ונוכחנו לדעת כי מכל הבחינות הוא ראוי ומתאים למשרה כבודה זאת לעמוד ולהתחנן על עמו ישראל, אלא שנמצאו עליו עוררים לאמור, שפסול הוא להיות ש"ץ כדין הורג את הנפש, ונשאלתי אז אם מותר האיש להיות ש"ץ, והאם אין עליו לקבל תשובה מיוחדת על בדעשהו אשר עשה, והאם קבלת התשובה תועיל לו שיוכל לקבל את המינוי, ומכיון שקשה היה למצוא אז חזן אחר, והיה שעת הדחק ממש, נתבקשתי על ידי השואלים לנחות לעומקא דדינא ולדלות מרגניתא דהיתירא על פי דינה של תורה בזו השאלה:

תשובה; הנה בשו"ע או"ח סימן נ"ג סעיף ד' כתב המחבר; ש"ץ צריך שיהיה הגון ואיזהו הגון שיהא ריקן מעבירות ושלא יצא עליו שם רע אפילו בילדותו ושיהיה עניו ומרוצה לעם ויש לו נעימה וקולו ערב ורגיל לקרות תורה נביאים וכתובים' ע"ב. וכתב הבאר היטב בס"ק ז': בילדותו, בתשובת הרא"ם סי' פ"ו דבש"צ דעלמא שאינו ש"ץ בתענית א"צ שיהא פרקו נאה אלא כל שעכשיו יש לו מע"ט אע"פ שבילדותו יצא עליו שם רע ואפילו עבד ע"ג כיון ששב בתשובה ראוי להיות ש"ץ קבוע וכ"כ הרעז"ו ח"ב סימן ק"ז, והר"א ששון סימן קנ"ז' ומהרש"ל בתשובה סימן כ' הסבים ג"כ דדוקא בתעניות ובמעמדות אבל בשאר ימים אפילו בקבע כל שאינו רשע ושהוא מרוצה לעם וקולו ערב ורגיל לקרות ממנין לש"צ' וכן תעלה להלכה המחבר יד אהרן דלש"צ דעלמא לא בעינן פרקו נאה וכל שראינו ששב בתשובה ראוי קרינן ביה וכ"פ רוב האחרונים, ועיין הר"ש הלוי חלק י"ד סימן כ"ח' וכך העלה הע"ת ומסיים ונ"ל דאם גוזרין הצבור תענית אע"פ שאין עכשיו תענית צבור מ"מ לא יתפלל ש"צ כזה וק"ו בר"ה וביה"כ ע"ש, ו שם בשו"ע סעיף ה' כתב הרמ"א: מי שעבר עבירה בשוגג כגון שהרג נפש בשגגה וחזר בתשובה מותר להיות ש"ץ אבל אם עשה במזיד לא דמ"מ יצא עליו שם רע קודם התשובה (תשובת א"ז במסכת ברכות). ובבאר היטיב ס"ק ח' כתב; עמ"ש בס"ק שלפני זה, אחד שהכה אשת בעץ והיתד, מעוברת ולא החשיך עד שמתת וניכר שמאותה הכאה מתה אין ראוי להיות ש"צ, כנה"ג וע"ת. ובמג"א ס"ק ח' כתב! מותר להיות ש"ץ, דלא מקרי אין פרקו נאה אלא דוקא שהיה מועד לעשות דברים שאינן מהוגנים אבל מי שבאה לידו שגגה מעשה ומתחרט ע"ז צדיק גמור לכל...ועי' בעטרת זקנים על גליון האו"ח שכתב בסק"ג: מי שעבר עבירה בשוגג כגון שהרג את הנפש כו' אכל אם עשה במזיד לא ודוקא שהרג נפש אז אין מועיל לו תשובה להיות כשר לש"ץ אבל אם עבר שאר עבירות בין אדם למקום שיצא מכלל הדת בילדותו ושב בתשובה שלמה כשר (מהרש"ל ב"ש סימן ב' 1.) מ כ ל זאת נראה לכאורה שבנידון דידן יש לאסור את האיש להיות ש"ץ, שהרי מפשטות לשון הרמ"א שהבאנו נראה ברור דאם

הרג במזיד אפילו חזר בתשובה אין מועיל לו שיהא ראוי למנותו לש"ץ" וגם מהאי עובדא שהביא בבאר היטב באחד שהכה אשתו בעץ וכו' גם בן משמע לכאורה דלא מועיל לזה תשובה הואיל ועשה את הדבר במזיד, דאי בלא עשה תשובה מייד, פשיטא דאינו ראוי להיות ש"ץ ומאי קמ"ל, אלא ודאי בעשה תשובה מיירי, ודוחק לומר דלעולם בלא עשה תשובה קמייירי הבאר היטב, וקמ"ל דלא נימא שמתה מחמת דבר ולא מחמת אותה הכאה' ונכשירנו להיות ש"ץ, זה ודאי דוחק דאי בלא עשה תשובה קמייירי, הרי עכ"פ מידי ספיקא לא נפקא, דמכל מקום מאן יאמר לן דלא מתה מחמת אותה הכאה, ומהכ"ת נכשירנו, אלא ודאי בעשה תשובה קמייירי, ואפילו הכי אינו ראוי להיות ש"ץ הואיל ועשה מעשהו גר מעשהו במזיד. ו אפילו אם נתפוס כדעת המג"א שרצה לצדד דהיכא שעשה תשובה ומתחרט ה"ז צדיק גמור וכמו שדייק מלשון הד"מ וא"ז ודלא כדברי הרמ"א כאן בשו"ע, מכל מקום הרי המג"א עצמו הביא דברי הרש"ל בתשובה סי' כ' דלא בעינן כל המדות הללו אלא בת"צ, וכמו שהרבה ג"כ בבאר היטב שהבאנו לעיל' ואם כן על אחת כמה וכמה בר"ה ויום הכפורים כמו שהביא הבאר היטב בשם הע"ת, ולפי זה נראה דלת"צ ולר"ה ויוה"כ גם המג"א פודה דאין למנות מי שהרג את הנפש במזיד אע"ג שעשה תשובה, וכל עיקר מה שצייד המג"א להתיר למנותו לש"ץ אינו אלא למנותו לש"ץ בשאר הימים, מה שאין כן לת"צ ור"ה ויוה"כ, בזה גם המג"א מודה דאין למנותו אם הרג נפש במזיד אף שעשה תשובה, ודו"ק... והרמב"ם פרק ה' מהלכות ממרים הלכה י"ב פסק: מי שהיו אביו ואמו רשעים גמורים ועובדי עבירות אפילו נגמר דינן להריגה והם יוצאים ליהרג אסור להכותן ולקללם. ואם קלל או חבל בהן פטור ואם עשו תשובה הרי זה חייב ונהרג עליהן אע"פ שהרי הן יוצאין למיתה, במה דברים אמורים בבנו אבל אחר שבא והכהו וקלל אחר שנגמר דינו אע"פ שעשה תשובה הרי זה פטור הואיל והוא הולך למיתה ואם ביישו חייב בקנס המבייש. ובשו"ת יו"ד סימן רמ"א סעיף ד' כתב המחבר: היו אביו ואמו רשעים גמורים ועובדי עבירה אפילו נגמר דינם להריגה ויוצאים ליהרג אסור לו להכותם ולקללם ואם הכה אותם או קללם פטור ואם עשו תשובה ה"ז חייב ונהרג עליהם אע"פ שיוצאים ליהרג, ובש"ך סק"ג כתב: במה דברים אמורים בבנו אבל באחר שבא והכהו וקללו אחר שנגמר דינו אף על פי שעשה תשובה פטור הואיל והולך למיתה ואם ביישו הייב קנס המבייש, טור ורמב"ם, עכ"ל. הרי מבואר לנו מש"ס ורבותינו אשלי רברבי הרמב"ם והטור וכמו שהביא הש"ך, דמי שנגמר דינו למיתה ואיש אחר הרגו שאין עליו דין מיתה, ואם כן בנידון דידן, הרי על כל העדה כולה יצא הקצף על ידי הרוצחים הארוורים ימ"ש, שגמרו אומר להרוג ולהשמיד את כל עם ישראל באמרם לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד, אם כן לכאורה הוי כאן כמי שנגמר דינו למיתה ופטור, ולפי זה לכאורה אין לדון את האיש הדוחף כרוצח במזיד מכיון שאין דין רוצח עליו דהוי כנגמר דינו למיתה, ולכל היותר יש לדונו כרוצח בשוגג, ורוצח בשוגג שהרג את הנפש ועשת תשובה הרי תשובתו מועלת לו להיות ש"ץ וכמו שפסק הרמ"א באו"ח סימן נ"ג סעיף ה' דמי שעבר עבירה בשוגג כגון שהרג נפש בשגגה וחזר בתשובה מותר להיות ש"ץ. ולפי זה בנידון דידן יש לנו להורות להתירה, דאף שדחפו במזיד מ"מ דין שוגג יש לו וכמו שביארנו דבנידון דידן הוי כמו נגמר דינו למיתה,

ואם כן יש לו רק דין שוגג והוי כמי 'שבאה לידו שגגת מעשה ומתחרט ה"ז צדיק גמור לכל", כמו שכתב המנ"א שם בס"ק ח', ובפרט שיש לנו לצרף להתירה גם ע"פ דעת המג"א שדעתו נוטה דאפילו היכא שהרג במזיד ממש מהגי תשובה כדי למנותו לש"ץ וכמו שדייק שם מלשון הד"מ וא"ז ודלא כהרמ"א בשו"ע.

אולם עדיין צריכין למודעי להיתרא, חדא שהרי ביארנו לעיל דאפילו היכא שעשה בשוגג תשובה מועלת למנותו להיות ש"ץ, כל זה הוא בשאר הימים מה שאין כן למנותו לת"צ ועל אחת כמה וכמה לראש השנה ויום הכפורים ימי הדין והמשפט, לא מן הדין הוא להיתרא, וכמו שהבאנו לעיל מדברי הבאר היטב. נראה דאין לדמות גזירת הרשעים הארורים להיכא דנגמר דינו ליהרג, דמי שנגמר דינו ליהרג הרי קרוב לודאי שהמלכות תקיים את פסק הדין מה שאין כן בנידון דידן אף שהרשעים הארורים הללו גזרו גזירת השמד על ישראל מכל מקום הרי אנו סהדי שרבים ניצלו וכל אחד ואחד חיפש ריוח והצלה וכל מיני טעדיקי להנצל' אם כן מאן יאמר לן שהאיש הזה הנדחף נגזר עליו דין מיתה אולי הי' מצליח לצאת חיים מגזירת שמד ד, וחז"ל הלא קבעו לנו אפילו חרב חדה מונחת על צווארו אל יתיאש מן הרחמים, ואם כן לכאורה ודאי האיש הדוחף יש לו דין של רוצח במזיד, ואין לדמותו כלל להיכא שנגמר דינו למיתה, ולאשוויי מהאי טעמא כשוגג. וגדולה מזו חזינו, דאפילו דבא שנגמר דינו אסור להורגו, דכל עיקר דין זה הוא רק ביוצא ליהרג, בכהאי גוונא הוא הדין דאם הרגו פטור. אבל בנגמר דינו לבד לא סגי לפוטרו, וכן משמע פשטות לשון הברייתא בסנהדרין דף פ"ה ע"א שהבאנו דגרסינן שם תא שמע היוצא ליהרג וכו' בא אחר והכהו וקיללו פטור, דמשמע מזה בהדיא דרק ביוצא ליהרג הוי דינא הכי מה שאין כן בנגמר דינו לבד ועדיין אינו "וצא ליהרג, וכן מוכח גם כן לשונו הזהב של הרמב"ם שהבאנו לעיל' שהרי כך כתב שם בפרק ה' מהלכות ממרים הלכה י"ב, מי שהיו אביו ואמו רשעים וכו' אפילו נגמר דינו להריגה והם יוצאים ליהרג", הרי גם כן דייק דוקא למינקט "והם יוצאים ליהרג" אבל בנגמר דינו לבד לא סגי". וגם בשו"ע ביו"ד וע"ל שהבאנו נקט גם כן כך ; "אפילו נגמר דינם להריגה ויוצאים ליהרג", אם כן לפי זה אפילו אם נתפוס לומר דבנידון דידן מכיון שהרשעים ימ"ש גמרו אומר להשמיד ולהרוג את עמו ישראל ולכן יש לכל אלה שניתנו בידם דין של נגמר דינו, מכל ודאי אין להם דין של יוצא ליהרג ואם כן ודאי שההורג את הנפש כמו בנידון דידן הוא חייב, כיון שהנדחף לא היה יוצא ליהרג כלל. ו ר א י ת י בספר בן ימין סימן ל' באחד שנידון למיתה למלכות אינידיע, והיה איזה ימים במשמר עד שיתלוהו, והשב הנידון שיהיה זה חילול השם ובזיון למשפחתו ולעם ישראל, לכן ציוה שיביאו לו לבית מאסרו סם המות כדי שיתאבד בו לדעת, עיי"ש שנשאל אם מותר לעשות כן, והשיב שם שלאיש אחר מותר להביא לו סם המות כפי שביקש, ואינו אלא גורם בעלמא, שהרי ביד הנידון לא לשתות את סם המות הזה, ואי משום דהאיש המביא קעבר משום לפני עור לא תתן מכשול, דהרי הוי כאן בתרי עברי דנהרא, דהרי הנידון עצמו אינו יכול להשיג את הסם, מכל מקום כיון דהוא עצמו מותר לו לאבד עצמו לדעת כמו שפסק בשו"ע יו"ד סימן שמ"ה ס"ג "גדול המאבד עצמו לדעת והוא אנוס כשאל למלך אין מונעין ממנו כל דבר", אם כן מותר לאיש להביא לו הסם ואין כאן משום לפני עור, כיון דהנידון מותר לו לעשות זאת. ונלאה דבנידון דידן גם כן יש לראות את הדוחף רק כמי שגרם את מיתתו ולא כרוצח ממש שהרי חזינו

שהנדחף לא מת מיד לאחר הדחיפה, אלא שעדיין עצר כוח להמשיך במצעד עם יתר הצועדים עד מקום העבודה ורק אחר כך כשהגיע למקום צנח ומת, אם כן מאן יימר לן שהוא מת מחמת דחיפות הללו, הרי יתכן שגם בלאו הכי היה מת, נמצא די ש לראות את הדוחיף רק כמי שגרם למותו לכל היותר ולא כרוצח ממש, ואין לדמותו כלל להאי עובדא שהביא הבאר היטב בסימן נ"ג באו"ח ס"ק הבאתי דבריו לעיל, באחד שהכה אשתו בעץ והיתה מעוברת ולא החשיך עד שמתה וניכר שמאותה הכאה מתה אין ראוי להיות ש"צ, דהתם בהך עובדא הרי הכה כל הזמן "ולא החשיך עד שמתה", אבל בנידון דידן הרי רק דחף אותו כמה פעמים בדרך הליכתו והאיש לא מת מיד לאחר הדחיפה, אלא המשיך עוד ללכת עם יתר הצועדים. בזה ודאי אין לראות אותו כרוצח ממש במזיד, אלא יש לראותו לכל היותר רק כמי שגרם למותו של חבית, ועל זה בודאי מהני תשובה בכדי להכשירו לש"ץ, דרק מי שהרג את הנפש בידיים ממש הוא חייב אבל הורג על ידי גרמא פטור ■ וכמו שפסק תרמב"ם בפרק ג' מהלכות רוצח הלכה י' דהכופת את חבירו והניחו ברעב עד שמת או שכפתו והניחו במקום שסוף הצינה או החמה לבוא לשם ובאה והמיתתו וכו' בכל אלו אין ממיתין אותו, ואם כן בנידון דידן הדחיפות הללו מכיון שהן עצמן לוא המיתו יש לראותן רק כמו שכפתו והניחו ברעב וכו' שמנה הרמב"ם דאין ממיתין אותו.

ואע"פ שהרמב"ם שם פסק דאף אלו אין ממיתין אותו הרי הוא רוצח, ודורש דמים דורש ממנו דם, עיי"ש ברמב"ם, מכל מקום נראה דתשובה ודאימהני על זה בכדי להכשירו להיות ש"ץ, ואין זה כמו מי שהמית במזיד ממש שהעלו האחרונים דלא מהני תשובה בכדי למנותו ש"צ לת"צ וק"ו לר"ה ויוה"כ, הביאם הבאר היטב שהבאתי לעיל, אלא ודאי דבנידון של הורג נפש על ידי גרמא ודאי דמי הוא להורג נפש בשוגג דמהני תשובה למנותו לש"ץ אפילו לימים הקדושים. אמנם תשובה חמורה יש להטיל על הדוחף שיקבל עליו לפני שיוכשר למנותו לש"ץ דבר מדין שיש לראות את מעשהו כמי שגרם למותו של חבירו, שהרמב"ם מכנהו בשם רוצח ■ ודורש דמים דורש ממנו דם, כמו שכתב הרמב"ם שם, אף דעל עצם הדחיפה יש לומר שהוא פטור דזה דומה למה דתניא בבבא קמא דף צ"ג ע"א הכני פצעני על מנת לפטור פטור, מכל יש לראות את הדחיפה בנידון דידן כגרם מיתה כאמור ויש לו עליו לקבל על עצמו תשובה שלימה על עבירה זו. ועי' בשו"ת חקת חיים סימן פ"ג בנידון אחד שהוא מוכתב למלכות להורגו וברח, ואמר האיש הבורח לאחד שימסור אותו למלכות, כי חשב שבין כך וכך המלכות תפוס אותו וסופו למיתה ולמה לא ירויח ידידו את הפרס שהמלכות קבעה בעד ראשו, עיי"ש שנטה לאיסור, והוא כמו שביררנו לעיל דאינו דומה נגמר דינו ליוצא ליהרג.

ומכל זאת הוריתי שהאיש הזה צריך לקבל עליו תשובה שלימה וכמו דאיתא באור זרוע הגדול במסכת ברכות סימן קי"ב, דכהן שהרג את הנפש ועשה תשובה כשר הוא לעבודה, ותפלות הן כנגד תמידין, לכן ודאי גם בש"ץ מהני תשובה, ותשובה זו תהני לו אפילו למנותו לש"ץ לת"צ ולר"ה ויום הכיפורים כמו שבררתי שאין לדון אותו כרוצח במזיד דלא מהני תשובה למנותו לש"ץ לר"ה ויוה"כ, אלא יש לדון אותו כמי שהרג על ידי גרמא וכמו שביררתי.

כמו כן הוריתי שלאחר תשובתו יטבול במקוה טהרה כדי לטהרו וכמו שכתוב וזרקתי עליכם מים טהרים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גלוליכם אטהר אתכם, ואז ימחה

הקב"ה פשעיו כעב וחטאותיו כענן, ושומע תפילה ישמע תפילתו ויאזין צעקתו, ו א מ נ
ם הנ"ל לאחר שקיבל עליו כל סדר התשובה שהוריתי התפלל בימים הקדושים בבכיות
גדולות ואנחות, ובין המתפללים היו הרבה חיילים יהודים מרוסיא שבאו לבית הכנסת
להתפלל יחד עם אחיהם שהיו נתונים בצדה ובשביה, וגם הם נתעוררו הרבה על ידי
תפלתו של הש"ץ הזה שהתפלל בלב נשבר ורוח ■ נכאה ובקול ערב לוקח נפשות. דר
עליון יעבור פשע שארית נחלתו, יזכור אהבתם ויחיה זרעם שלא תאבד שארית יעקב,
יפדם מכל גזירות קשות ויושיעם ברחמיו הרבים להחיש למו פדות וישע, להאיר פניו
על מקדשו השמם ולבנות חומות ירושלים, לבנות הנהרסות ולנטוע הנשמה, לקבץ
נדחי פזורי עמו לציון לכוונן זבול מקדשו בראש תרים, להשיב כהנים לעבודתם ולוים
לשירם וזמרים במהרה בימינו אמן ואמן.